

*I.I. Бойко,
викладач
(Академія адвокатури України)*

Еволюція механізму мирного розв'язання міжнародних спорів і врегулювання міжнародних конфліктів з давніх часів до Вестфальського конгресу

Ключові слова: *мирне розв'язання міжнародних спорів, переговори, посередництво, третейський суд, арбітраж.*

Еволюція механізму мирного розв'язання міжнародних спорів і врегулювання міжнародних конфліктів поки що не стала предметом широкого дослідження українських фахівців у галузі міжнародного права. Важливим елементом аналізу актуальних питань системи мирного розв'язання міжнародних спорів і врегулювання міжнародних конфліктів є вивчення історії її виникнення і розвитку. Це все дає змогу розглянути предмет дослідження у динаміці, з'ясувати загальні тенденції та подальші шляхи розвитку.

Розв'язання міжнародних спорів і врегулювання міжнародних конфліктів має надзвичайно довгу історію, бо ці процеси з'явилися практично з виникненням родового суспільства, першого обміну продуктами, а також перших проблем, пов'язаних з територіями для полювання, землеробства, рибальства та їхніми межами, суперечками і конфліктами, що виникали навколо них. Уже первісні люди дійшли висновку, що розбіжності краще вирішувати за допомогою домовленостей, бо вирішення їх силою часто викликало озлоблення суперника і призводило до нових конфліктів. Ще у доісторичні часи були спроби розв'язати спори тими чи іншими способами, що базувалися на засадах здорового глузду і виконувалися старшими членами общини,

до голосу яких прислухалися. Звичайно, що в той час зрозумілим і прийнятним шляхом розв'язання спорів була війна, але з часом система врегулювання конфліктів удосконалювалася.

У найдавніші часи виходити за межі мисливських і рибальських угідь вважалося актом агресії, що загрожувало значним конфліктом. Суперечки щодо території загалом не є властивими для первісного суспільства, а якщо й траплялися, то лише у разі крайньої земельної тісноти, коли земля виступала як безпосередній ресурс для забезпечення виживання [3, 12]. Спори розпочинали і закінчували, як правило, лідери, які тим самим зміцнювали свою владу в общині, а іноді поширювали свій вплив і за її межами. “Теоретично, — зазначав Л. Морган, — кожне плем'я перебувало в стані постійної війни з тими племенами, з якими воно не уклало мирного договору” [6, 74]. Спори між племенами розпочиналися зазвичай через взаємні образи, підозри в чаклунстві, претензії на ту чи іншу територію з природними багатствами, а розв'язувалися переговорами, викупом чи посидинкам представників племен. На міжплеменних зборищах, що мали передовсім обрядове значення, спільно залагоджувалися спори між групами одного чи кількох племен.

А. Зінченко зазначає, що найзвичнішим способом врегулювання міжплеменних спорів було вирядження людини для переговорів. Ним міг бути кожен член племені, який мав особисті зв'язки в чужому племені. Зв'язки ці встановлювалися іноді шлюбом, а іноді зав'язувалися шляхом віддання туди на виховання хлопчика [3, 15]. Він повертався звідти в своє плем'я дорослим юнаком, вільно володіючи мовою своїх вихователів, знаючи їхні звичаї, маючи серед них особистих знайомих чи друзів. Такі люди і були в потрібних випадках незамінними посередниками в зносинах між племенами, особливо в справах складних, коли була загроза збройного зіткнення чи виникали взаємні претензії або звинувачення, що потребували врегулювання. Багато племен, зокрема в південно-східній Австралії, віддавали перевагу посилати для розв'язання спорів жінок, особливо тих, які були родом із того самого племені, куди посилалися. Це пояснювалося тим, що жінки менше зазнавали ризику бути вбитими, бо їх зазвичай милували [3, 15]. Пряміжнародні відносини розвивалися в дописемні часи, тому їхнє відтворення можливе лише в найзагальніших рисах.

У стародавньому Єгипті фараони врегульовували зовнішньополітичні конфлікти за допомогою золота. Усі переговори велися виключно від імені єгипетського царя. Складність переговорів обумовлювалася тим, що успіх залежав просто від волі одного носія верховної влади. У Нижній Месопотамії наприкінці 4 тис. до н. е. існували численні незалежні держави-громади, які прагнули до гегемонії над сусідами та жили в постійних конфліктах [3, 27]. Необхідністю для них було ведення переговорів, які часто завершувалися укладенням письмового договору, де сторони зобов'язувалися узгоджувати свою зовнішню політику (договір аккадського царя Нарам-Суена з еламитами). Допомагають вести переговори і залагоджувати різноманітні конфлікти гроші і зерно.

У часи Староасирійського царства (XVIII–XV ст. до н. е.) головною метою зовнішньої політики були завоювання. Характерними для того часу була відсутність рівності на переговорах, присягання і здійснення магичних обрядів, взяття заручників.

В Індії зачатки міжнародного права ґрунтувалися на законах Ману, де визначалася роль дипломата у розв'язанні міжнародних спорів, зокрема, те, що лише від нього залежить відвернення війни та зміцнення миру, також зазначається, що найскладніші питання мають розв'язуватися насамперед дипломатичним шляхом, а сила стоїть на другому місці. Вже тоді йшлося про методи запобігання конфліктів. У “Тирукуралі”, що є пам'яткою південноіндійської дипломатії, написаної Тируваллуваром у V–VII ст., зазначається, що “в якому стані не перебував би світ, мудрість означає уміння жити в згоді зі світом” [3, 44–45].

Перші договори про мирне вирішення спірних питань і про ненапад один на одного відомі в історії Китаю. Деякі правителі там виступали як визнані арбітри у відносинах між серединними царствами, що давало їм змогу вирішувати суперечливі питання. У 241 р. з'явилася практика, коли правителі певних царств навмисне прагнули роздмухати спори всередині ворожої їм коаліції, підриваючи їхню єдність, а потім, втрутившись на правах арбітра, приєднати до себе стратегічно важливі території (практика Цинських правителів). За ідеологією “світовпорядкування” імператор Китаю “перетворював” диких “варварів чотирьох сторін світу” [3, 55]. Таким чином, вчення про “світовпорядкувальну” дію китайського монарха й вроджену перевагу китайців над варварами виключало можливість встановлення між Китаєм і варварами рівноправних відносин. Проте реалії міжнародних відносин спонукали китайських правителів іти на переговори з варварами. Такий особливий підхід коринився в самих уявленнях китайців про ієрархічну нерівноцінність простору. На їхню думку, території, що знаходилися за межами Серединної імперії, були настільки нікчемними, що за них не варто було й воювати. Найуживанішими методами міждержавних відносин стародавніх держав були натиск, погроза, застосування сили й війна. У Китаї та Давній Індії були розроблені правила посередництва й звернення до третейського розгляду, зустрічі між монархами та договори про обмін спірними територіями і нейтралітет. Політико-правова

думка цих країн багата розробкою важливих проблем тогочасних міжнародних відносин, зокрема міжнародного права. Багатою й своєрідною була переговорна практика держав цих регіонів.

У Стародавній Греції склалася практика, коли залучали до виконання третейського суддіства поліси, на безсторонність яких сподівалися під час вирішення конфлікту. Давнім міжнародним інститутом були амфіктіонії — релігійні союзи. Найвпливовішою була Дельтійсько-Тернопільська, до якої входило 12 племен [3, 67]. У спорах сторони, що вели цей спір, зверталися до Дельт. Величезний вплив мали Дельтійські жерці. Конфлікти, що виникли між общинами й полісами, розв'язувалися за допомогою спеціальних уповноважених або послів. Часто ці обов'язки покладалися на вищих посадових осіб міст, а іноді надавалися й впливовим приватним особам, хоча були й випадки, коли спеціальним уповноваженим призначали актора. Ведення переговорів у Греції були обставлені суворою формальністю (велися усно в умовах повної гласності). У практиці між-полісних відносин греки знали й таку їхню форму, як арбітраж. Арбітраж був звичною процедурою для мирного вирішення спорів: є свідчення про винесення за період з 300 по 100 рік до н. е. принаймні 46 арбітражних рішень [3, 68]. Арбітром призначали якогонебудь філософа зі світовим ім'ям чи навіть переможця Олімпійських ігор. У Стародавній Греції в обставинах багатополісності сформувалися складні форми відносин між містами-державами та позаеллінським світом. Інститути проксенії, амфіктіонії і третейського суду були невід'ємними складовими життя. Є чимало згадок про врегулювання конфліктів за допомогою мирних договорів, де царі інших держав намагалися бути посередниками (єгипетський цар Птолемей Філадельф намагався бути посередником між римлянами й карфагенцями в роки Першої Пунічної війни). З життєписів Фукідида стає відомо, що у стародавніх греків застосовувалося правило: якщо одна із союзних держав вступала у спір із іншою союзною державою, то спір передавався на розгляд державі, яку обидві визнавали посередницею. Результатом врегу-

лювання конфліктів був мир, що в мінливій тодішній політичній ситуації часто був лише перемир'ям. Міжнародні спори вирішувалися й за допомогою третейського суду.

Щодо мирного розв'язання міжнародних спорів і врегулювання міжнародних конфліктів у Стародавньому Римі, то вигода без огляду на інших була тут головним кредом. Після тридцяти трьох днів очікування у задоволенні претензій і після відмови супротивника від умов миру римляни вирішували, як його покарати — війною чи в якийсь інший спосіб. Існував обряд виставлення вимог: посол приходив до кордону супротивника й промовляв певну формулу оповіщення й закляття та вимагав виконати умову римлян. При поданні претензій і врегулюванні самого конфлікту велике значення надавалося тому, щоб конфліктуюча сторона першою відкинула вимогу римлян: у цьому разі вся вина за війну, що розпочалася, падала на неї. Тоді вважалося таке розв'язання конфлікту спаведливим. Про недовість переговорного процесу того часу свідчить Мессанський конфлікт, що привів до Першої Пунічної війни. Переговори були організовані лише для того, щоб мати право оголосити “справедливу” війну. Про всеохоплюючий масштаб конфліктів того часу свідчить Друга Пунічна війна, що розгорталася як широкий міжнародний конфлікт, до участі в якому на тому чи іншому боці були втягнуті численні народи всього Середземноморського басейну [3, 131]. У Римі існувала колегія феціалів (жрецька колегія), що розв'язувала спори і врегульовувала конфлікти між племенами й племінними союзами. У період республіки посольства займалися арбітражем у спорах.

В умовах складного геополітичного розташування Візантії надзвичайно велику роль у розв'язанні спорів і врегулюванні конфліктів відіграла дипломатія. За зауваженням одного із західних дослідників (Дж. Хелдона), невідомо, чого більше проливала імперія в боротьбі з конфліктуючими сторонами — чорнила чи крові. Хоча візантійці завжди використовували своє вміння сіяти спори серед ворожих держав, а в зручних випадках завдавати їм власних ударів. Часом траплялися гострі конфлікти Візантії у відносинах із Руссю. Вони, як правило, врегульовувалися

укладанням договорів. Велику роль відіграла візантійська церква.

У середні віки система міжнародних відносин характеризувалася значним змішуванням питань внутрішньої і зовнішньої, церковної й світської політики. Основними виконавцями політики папства були легати. Тому вони поряд з дипломатичними виконували і місіонерські, і судові функції. Вселенські собори, які періодично скликалися, розв'язували не лише церковні, але й важливі політичні питання, стали своєрідною формою вирішення актуальних проблем того часу [4, 12]. Римська курія впродовж усього Середньовіччя здійснювала широку міжнародну діяльність. Вона забезпечувалася організацією специфічної дипломатичної служби. З одного боку вона слугувала досягненню суто релігійних й церковних цілей, а з іншого — її призначення цілком світське: врегулювання зовнішньополітичних суперечок, наглядові й судові функції. Папські легати-посланники (*legati missi*) мали термінове, обмежене у часі доручення (*ad hoc*) [4, 25]. Вони займалися розв'язанням спорів і врегулюванням політичних конфліктів і наділялися широкими повноваженнями. У середні віки поширеною фігурою стає папський нунцій, що виконував ті ж політичні завдання, що й легат, але при цьому не мав значних повноважень. Протягом тривалого часу римська курія виконувала роль третейського судді в багатьох міждержавних конфліктах. На Ліонському соборі 1245 р. обговорювалося питання визволення Європи від татарської загрози. Папські послы проводили переговори в Орді. Разом із тим католицька церква неодноразово закликала до участі в хрестових походах проти татар. Сорок років з 1378 р. тривав “великий розкол”, коли авторитет папства як впливового фактора міжнародної політики помітно впав. Ці зміни були наслідком процесу державної централізації в найзначніших країнах Західноєвропейського регіону. У цих обставинах в усіх країнах підсилюються тенденції до обмеження втручання папства в справи окремих країн. У період з XII по XV ст. папи й вселенські собори були своєрідними органами міжнародного законодавства: вони створювали норми, обов'язкові для всіх володарів західно-християнського світу.

Особливе значення у тогочасних міжнародних відносинах мали ухвали про Боже перемир'я й Божий мир [4, 12]. З політичних питань на соборах обговорювалися, зокрема, такі: про розорення Польщі Литвою (собор 1247 р.); про ворожнечу німецьких князів між собою; про татарську загрозу тощо. У XV ст. вселенські собори вступають у нову фазу свого розвитку. Характерною відмінністю їх стало те, що вони перетворилися на представництво загальнонаціональних інтересів окремих держав. На Констанцькому соборі 1414–1418 рр. було вжито багато заходів для примирення Англії й Франції. Найважливішою з політичних справ, що обговорювалися на цьому соборі, був спір між Польсько-Литовською державою та Тевтонським орденом. Але собор так і не прийняв жодної постанови. Єдине, що було погоджено, — це продовження перемир'я до 1416 р., собор відправив послів до обох сторін з проханням не порушувати його. На Базельському соборі 1431–1437 рр. була спроба встановлення миру між християнськими державами. Розглядалася суперечка між Польщею і Литвою, було ухвалено вирядити посла до їх володарів і переконати їх укласти перемир'я та утримуватися від воєнних дій, а також передати свій спір на розв'язання собору. Однак втручання собору ледве чи мало успіх. На Базельському соборі обговорювалося питання про відрядження до королів Англії й Франції послів для переговорів про мир, що сприяло скликанню міжнародної конференції в Арасі.

Невизначеність обстановки змушувала держави Близького та Середнього Сходу вести переговори, якщо не для того, щоб дійти мирної згоди, то хоча б для того, щоб виграти час і краще розташувати сили. Для арабів договір був добре відомим документом, за допомогою якого вони вже задовго до Мухаммеда регулювали свої відносини з правителями сусідніх держав, перш за все залагоджували релігійні спори. В магометанській літературі з арабських завоювань термін “договір” вживається в значенні договору магометан із язичниками. Під час стихійного вторгнення арабських загонів до Вавилонії іранцям та їхнім підданам пропонувалося одне з трьох: або прийняти іслам, або платити данину

чи подушний податок, або виходити на бій [3, 225]. В разі готовності населення вирішити конфлікт мирним шляхом воно переходило в іслам або, частіше, укладало з мусульманами мирний договір, що зобов'язував іновірців платити данину. Доцільність укладання договорів з місцевим населенням (сирійців, іранців, вірмен) для мусульман та їхніх союзників випливала з чисельної переваги іновірців над арабським військом. Для немусульман договір був можливістю мирного врегулювання збройного конфлікту. Договір був результатом переговорів про мир на тих чи інших умовах. Коли пропозиція про мир приймалася, вона оформлялася договором, який фіксував конкретні умови збереження мирних відносин і взаємні зобов'язання сторін. Відмова від виконання вимог означала небажання іншої сторони вирішити конфлікт мирним шляхом. Таким чином, подібні документи назвати договором можна умовно, оскільки всі його умови наперед визначалися силоною стороною.

У IX–XI ст. на всій території Західної Європи панувала політична роздрібненість. За такого становища втрачалася різниця між державним і приватним володінням, між внутрішніми й міжнародними відносинами. Сила була вирішальним чинником у встановленні відносин між окремими володарями та у вирішенні всіх спорів.

Пізніше однією з найгостріших проблем міжнародних відносин в Європі стало територіальне розмежування монархій. У цьому процесі тісно сплелися й все чіткіше виявлялися основні державні інтереси, що й породжували спори і зіткнення. Конфлікти відбувалися не лише за землю й ресурси, це була, перш за все, боротьба за владу і вплив у певному регіоні Європи. Р. Арон зазначав: «Міждержавні відносини мають прикметну рису, що відрізняє їх від інших суспільних відносин: вони відбуваються під тінню війни чи, висловлюючись точніше, за своєю природою відносини між державами несуть альтернативу між війною та миром» [1, 33].

У середньовіччі мирні договори вважалися дійсними доти, доки тривало життя володаря, що його уклав. Після смерті володаря або його зміни зобов'язання належало

підтверджувати. Руські князі іноді намагалися врегулювати конфлікти і вирішити спори за допомогою «шлюбної дипломатії»: вони родичалися з володарями Скандинавських країн, Франції, Візантії, країн Центральної Європи та половецькими ханами, тим самим встановлюючи добрі відносини. За часів Галицько-Волинської держави спірні питання розглядали на княжих з'їздах, на яких князі двох сторін особисто вели переговори. У 1429 р. відбувся конгрес — з'їзд володарів Східної Європи у м. Луцьку на Волині. Його завданням були: боротьба з турецькою небезпекою, що насувала на Європу, а також урегулювання відносин між Польщею, Литвою та Тевтонським орденом. З'їзд не виконав жодного завдання.

Формування централізованих монархій виносило на порядок денний питання про їхнє територіальне розмежування. Воно неминуче супроводжувалося численними політичними конфліктами. Найбільшим конфліктом у Західній Європі XIII–XIV ст. була Столітня війна (1337–1453 рр.). Цей міжнародний конфлікт охопив більшість західноєвропейських держав. Англо-французька боротьба перебувала в центрі міжнародних відносин. Коли військова активність Англії і Франції виснажувалася, то сторони переходили до мирних переговорів. Після тривалого перемир'я сторони спробували розпочати переговори про умови остаточного миру. Але договір 1396 р. не розв'язував жодного спірного питання. У 1435 р. в Аррасі з ініціативи Папи відбулася міжнародна конференція, в якій брали участь представники багатьох європейських дворів. Під гаслом християнського миролюбства вони намагалися сприяти укладанню миру між Англією й Францією. Англійська делегація демонстративно залишила конференцію. Конгрес в Аррасі 1435 р. був першим з'їздом представників держав усього західнохристиянського світу. Лише французькі війська змогли врешті-решт завершити цю війну. Завершення безпрецедентно тривалого англо-французького конфлікту не було оформлено юридично.

У складній і динамічній міждержавній політичній грі XIV–XVI ст. використовується широка палітра способів залагодження

конфліктів. Найбільш широко застосовується “шлюбна дипломатія”. Шлюбні союзи формувалися як продумані заходи. Контакти між європейськими державами того часу, а особливо між сусідніми, були досить активними, бо політична ситуація, як правило, відзначалася напруженістю, і вимагала нагального обговорення та вирішення проблем війни і миру. Незважаючи на труднощі у налагодженні відносин між державами, переговори велися часто й завершувалися укладанням договорів. Практикувалося затвердження договорів папськими нотаріусами, тоді такі договори розглядалися як найбільш обов’язкові, які мають найбільшу силу. А. Зінченко зазначає у своїй праці, що французи називали їх “справжнім актом” (“acte authentique”). Так з’явилося поняття автентичності. Вважалося, що суверен не міг відмовитися від ратифікації договору, узгодженого послом, який мав відповідні повноваження. Тому свого часу досвідчені дипломати Гвіччардіні та Макіавеллі були нажахані вчинком іспанських правителів, які відмовилися ратифікувати договір із Францією, узгоджений і підписаний іспанськими послами, які мали на те повноваження. Якби така практика перетворилася у звичай, справедливо вказували дипломати, то вона могла б зробити неможливим проведення будь-яких переговорів між державами. У XVI–XVII ст. в Європі міждержавні правові спори вирішувались або угодою в ході дипломатичних переговорів, або застосуванням сили. Для європейських держав була властива та дипломатична активність, яка в сучасному міжнародному публічному праві називається “добрі послуги” і “посередництво”. Найчастіше як посередник виступав Папа Римський [5, 143–146]. Він розглядав

укладення миру між західноєвропейськими країнами як частину своїх прямих обов’язків. У цій діяльності передбачалося дотримання нейтралітету і неупередженості стосовно конфлікуючих сторін. Для такої нейтральної позиції протягом сторіч виробилася навіть формула *padre commune* (спільний батько). Папа Римський виступав уже не як простий суддя при розв’язанні політичних конфліктів, а як “спільний батько”.

Серед вчених того періоду найбільш вдало підійшов до питання аналізу посередництва Г. Гроцій у своїх трьох книгах “Про право війни і миру” 1625 р. Там він зазначає, що спосіб розв’язання спорів між тими, хто не має спільного судді, є договір про третейського суддю. Саме останній втілював для Г. Гроція посередництво будь-якої держави на рівних правах з кожною стороною. У книзі вказується, що для християнських держав корисно, а за деяких обставин навіть необхідно скликати такі з’їзди християнських держав, де б незацікавлені сторони розв’язували чужі спори, де б вишукувалися також примусові заходи для укладення справедливого миру. Посередництво стало передумовою того, що будь-яка інституція в Європі могла отримати можливість створити політичну обстановку для прийняття відповідного, в тому числі і судового, рішення. Така можливість була вперше вдало реалізована на Вестфальському конгресі.

Протягом тривалого часу, що дорівнював кількості років, яка відділяє XVII ст. від наших днів, “мир” у Європі, той самий мир, за який так щиро молилися в усіх християнських церквах, існував лише у випадкових маленьких оазисах у просторі й часі [2, 7].

Список літератури:

1. Арон Р. Мир і війна між націями. — К.: Юніверс, 2000. — 685 с.
2. Говард М. Війна в європейській історії. — К.: Мегатайп, 2000. — 168 с.
3. Зінченко А.Л. Історія дипломатії: від давнини до нового часу. — К.: Проза, 2005. — 560 с.
4. Зонова Т.В. Дипломатія Ватикана в контексте еволюції європейської політичної системи. — М.: РОССПЭН, 2000. — 197 с.
5. Козлов В. Дипломатія Ватикану та його роль у міжнародному житті // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — К., 2001. — Вип. 29, ч. 1.

6. *Морган Л.Г.* Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. — Л.: Изд-во Института народов Севера ЦИК СССР, 1934. — 520 с.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию эволюции мирного урегулирования международных споров с давних времен до Вестфальского конгресса.

SUMMARY

The article is dedicated to the investigation of the evolution of peaceful settlement of international disputes of old to the Westphalian Peace.

Рекомендовано кафедрою прав людини, міжнародного та європейського права

Подано 23.11.07